

7.3 Inspiratielijsten voor onderwijsbehoeften van Fleur Runeman e.a (2011 - 2015).

Toelichting

De volgende lijsten bevatten suggesties voor leerlingen met kenmerken van ADHD, problemen met agressieregulatie, kenmerken van ODD, norm-overschrijdend gedrag, hechtingsproblemen, ASS, angst en leerlingen met stemmingsproblemen/depressie. De lijsten combineren handreikingen uit de vakliteratuur met ervaringskennis van schoolpsychologen/orthopedagogen. De thema's uit deze lijsten zijn te beschouwen als *kenmerken van de gewenste aanpak*. In de adviesfase worden ze samen met betrokkenen altijd *op maat* gemaakt. Dat wil zeggen toegespitst op het integratieve beeld: wat past bij *deze* leerling, *deze* groep/klas, *deze* leraar/mentor, *deze* school en *deze* ouders? Vervolgens zal je met alle relevante betrokkenen bespreken welke ondersteuningsbehoeften er (nog) zijn ten aanzien van de gekozen gewenste aanpak. Gezien de onderwijs- en opvoedbehoeften van deze leerling: wat hebben de leraar/leraren en ouders nodig om deze aanpak te bieden?

De inspiratielijsten zijn sinds 2011 op- en bijgesteld door cursisten van de cursus Ontwikkelingspsychopathologie in het kader van de tweejarige postmaster opleiding tot Schoolpsycholoog (SP, zie: <http://www.rino.nl/aanbod/SP/algemeen>). Daarom zijn de onderwijsbehoeften op verschillende manieren verwoord (bijvoorbeeld wat betreft de relatie met het doel). Als hoofddocent van deze cursus bedank ik *alle cursisten* voor hun bijdragen en voor hun toestemming om deze lijsten te mogen publiceren en delen met vakgenoten! De afgelopen vijf jaar heeft een schat aan inspiratie voor onderwijsbehoeften opgeleverd. Momenteel worden de lijsten geredigeerd en geïntegreerd. Deze download 7.3 is daarom een "levend" document: het wordt steeds bijgewerkt en op deze site ge-update. Hieronder vindt u de laatste (voorlopige) selectie, c.q. bewerking van de volgende thema's:

- 7.3.1 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met problemen met oplettendheid, hyperactiviteit en impulsiviteit (of met kenmerken van ADHD);
- 7.3.2 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen die zich negativistisch, vijandig en openlijk ongehoorzaam opstellen en/of sociale normen of regels van anderen overschrijden (of kenmerken vertonen van ODD of CD);
- 7.3.3 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met kenmerken van hechtingsproblematiek;
- 7.3.4 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met kenmerken van ASS;
- 7.3.5. Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen die een aanhoudende angst hebben voor 1 of meer situaties waarin zij sociaal functioneren of iets moeten presteren en waarbij ze blootgesteld worden aan onbekenden of een mogelijk kritische beoordeling door anderen (of met kenmerken van een angststoornis);
- 7.3.6 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met een sombere/depressieve/prikkelbare stemming en/of verlies van interesse of plezier (of met kenmerken van een stemmingsstoornis).

Hartelijke groet, Fleur Runeman

7.3.1 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met problemen met oplettendheid en hyperactiviteit en impulsiviteit (of met kenmerken van ADHD): Uitwerking SP 2015

Doel: Leerling X...	Onderwijsgebied	Onderwijsbehoeften
<p>Kan de uitleg van de leerkracht adequaat verwerken:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kan herhalen wat leerkracht heeft verteld - Weet na de instructie wat hij/zij moet doen en kan beginnen met werken - Kan aandacht vasthouden gedurende de instructie 	Instructie	<p>Instructie die</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kort, helder en enkelvoudig gegeven wordt - Kort maar krachtig is (doelen, kernpunten en oplossingsstrategieën kort bespreken waarna de leerling zelfstandig aan het werk kan) - Gevisualiseerd wordt (bijv. bord, plaatjes, stappenplan) - Leerling frequent en actief betrekken bij instructie (vraag of de instructie begrepen wordt en/of laat leerling herhalen wat hij moet doen) - Taakaanpak verhelderen (wat, wanneer, hoe, met wie, etc.) en de leerling ondersteunen bij het leren plannen, zodat de leerling zichzelf leert te instrueren tijdens het werk. - Waar nodig de leerling meenemen bij verlengde instructie en begeleid inoefenen.
<p>Kan de opgegeven opdracht verwerken, liefst binnen de gestelde tijd</p>	Opdrachten	<p>Opdrachten die</p> <ul style="list-style-type: none"> - Worden opgedeeld in kleine deeltaken - Overzichtelijk en op de korte termijn haalbaar zijn - Gestructureerd en overzichtelijk worden aangeboden, een sobere lay-out met zo min mogelijk afleiding van plaatjes die er niet toe doen - Goede tijdsafspraken met de leerling maken en helpen om het werk af te maken - Dagplanning/huiswerk op het bord noteren (VO: agendagebruik controleren) - Extra tijd geven voor het verwerken van de instructie en het maken van de opdracht, of van bepaalde stof de opdrachten verminderen. - De leerling verantwoordelijk maken voor zijn planning, door het zelf op te schrijven.
<p>Kan diverse leeractiviteiten uitvoeren en zorgvuldig en efficiënt gebruik maken van het materiaal en elkaar. Wellicht ook uitzoeken welke manier het beste bij de leerling past.</p>	Leeractiviteiten/ materialen	<ul style="list-style-type: none"> - Afwisseling minder intensieve met intensieve taken en passieve taken met voor de leerling interessante of actieve taken. De leerkracht bouwt rust en ontspanningsmomenten in gedurende de dag - Inzet op variatie door bijv. gebruik te maken van verschillende modaliteiten (visuele, verbale of tactiele ondersteuning) - De leerling samenwerkend laten leren (denk na over welke koppels/groepjes je maakt)
<p>Weet wat hij/zij goed heeft gedaan en wat hij/zij moet verbeteren en hoe dit aangepakt dient te worden. Leert reflecteren op eigen handelen.</p>	Feedback	<p>Feedback nodig</p> <ul style="list-style-type: none"> - Die consequent en direct op het gewenste gedrag volgt, door het concrete gedrag te benoemen met het positieve effect ('ik zie dat je in je weekplanning precies bijhoudt wat je al gedaan hebt, prima, zo heb je een goed overzicht')

		<ul style="list-style-type: none"> - Waarbij inzet/inspanning wordt benadrukt in relatie tot de taak ('je hebt 10 minuten zelfstandig doorgewerkt en daardoor al meer dan de helft van de opdrachten af') - Waarbij succeservaringen worden benadrukt gericht op het proces ('je hebt 8 van de 10 woorden goed geschreven, omdat je nu de woorden eerst in klankgroepjes hebt verdeeld').
Heeft een goed contact met klasgenoten en kan met ze samenwerken.	Andere leerlingen	<p>Andere leerlingen die</p> <ul style="list-style-type: none"> - Accepteren dat de leerling 'anders' reageert als er de structuur wegvalt - Weten wat AD(H)D is en kunnen daarom de soms vreemde reactie verklaren - Willen samenwerken en spelen met de leerling (evt. met sturing volwassenen) - Feedback geven. De beste manier om dit te doen, is dat andere leerlingen een compliment geven als ze zien dat de leerling zich kan beheersen als het minder goed gaat.
Heeft vertrouwen in zijn/haar leerkracht en ervaart een positieve 'klik', zodat hij/zij succeservaring opdoet en de sturing als positief ervaart.	Leraar, docenten of mentor	<p>Leraar, docenten of mentor die</p> <ul style="list-style-type: none"> - Focust op de mogelijkheden van een leerling - Aandacht geeft aan positief gedrag (ook al valt het negatieve gedrag meer op) - De leerling steunt door humor, warmte en nabijheid ('luchtiger' houden) - Positieve, compenserende aspecten ziet en die naar voren haalt - Beseft dat het geen onwil is maar onmacht dat sommige dingen niet lukken (kennis ADHD) - Geregeld oogcontact zoekt en non-verbale signalen afsprekt om bij te sturen (bijv. tikje op tafel tijdens instructie) - Oorzaak-gevolg relaties bespreekt met de leerling - De leerling complimenteert - Zelfsturing en successen ondersteunt - Waar mogelijk een samen-boven houding inzet. Waar gewenst een boven-samen houding inzet. Waar het niet anders kan een boven houding gebruikt om emotioneel neutraal af te grenzen - Rustig en geduldig is - Doet wat ze zegt en zegt wat ze doet - De leerling leert om op zijn beurt te wachten door vooraf te laten weten wanneer hij of zij een beurt kan verwachten - Situaties creëert waarin zijn/haar sterke kanten naar voren komen - Lesstof met de leerling afstemt en het terugvraagt.
Ervaart dat er sprake is van een goede samenwerking en dat er duidelijke afspraken gelden.	Intern Begeleider of zorgcoördinator	<p>Interne begeleider of zorgcoördinator die:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het functioneren van de leerling volgt en contact met ouders en externe partners heeft - Kijkt of er extra hulpmiddelen nodig zijn - Met ouders en leerkracht meedenkt over de mogelijkheden en onmogelijkheden
Kan zijn impulsieve/hyperactieve gedrag buiten school begrenzen en kan zijn huiswerk thuis maken.	Ouders	<p>Ouders die</p> <ul style="list-style-type: none"> - Achter de gedragsregels op school staan en dit aan hun kind laten weten - Grenzen stellen aan het gedrag van hun kind en zelf het goede voorbeeld geven

		<ul style="list-style-type: none"> - Structuur kunnen aanbrengen in zijn/haar dagelijkse bezigheden (o.a. het schoolwerk wat ze thuis moeten maken) - Gewenst gedrag aanleren door: <ul style="list-style-type: none"> • Prijzen en belonen • Voordoen • Duidelijke aanwijzingen • Duidelijke regels, stappen • Beloningssystemen - Ongewenst gedrag afleren door: <ul style="list-style-type: none"> • Negeren • Straf • Afzondering • Boete systemen
Heeft een goed contact met vrienden/vriendinnen/brusjes en kunnen samen, buiten school een activiteit ondernemen.	Medeleerlingen (maatje), vrienden, of brusjes	Medeleerling (maatje), vrienden/vriendinnen of brusjes die <ul style="list-style-type: none"> - De leerling accepteren zoals hij/zij is - Complimenten geven - Indien nodig: ondersteunen bij iets wat leerling moeilijk vindt.
Kent zijn sterke en minder sterke kanten. Kan om hulp vragen.	Begeleiding	Begeleiding die <ul style="list-style-type: none"> - Aan de leerling uitlegt wat AD(H)D betekent (psycho-educatie) - Extra begeleiding buiten de les volgens het principe: zo kort als mogelijk, zo lang als noodzakelijk, aan te houden (competentiegevoel en autonomie van de leerling)
Weet welke afspraken er gelden binnen de klas/school, houdt zich hieraan en kent alternatieven voor gewenst gedrag (aanleren).	Regels en afspraken	Regels en afspraken die <ul style="list-style-type: none"> - Concreet en positief zijn benoemd (gewenst gedrag) - Duidelijke afspraken, herhalen en consequent hanteren en deze regelmatig herhalen - (on)gewenst gedrag kort en bondig aangeven (verwachting) en een alternatief geven (keuze uit twee opties) - Corrigeer op neutrale toon - Gewenst gedrag aanleren door: <ul style="list-style-type: none"> • Prijzen en belonen • Voordoen • Duidelijke aanwijzingen • Duidelijke regels, stappen • Beloningssystemen - Ongewenst gedrag afleren door: negeren als het kan, sanctioneer (direct) als het moet <ul style="list-style-type: none"> • Negeren • Straf

		<ul style="list-style-type: none"> • Afzondering • Boete systemen <p>- Geef indien nodig een korte time-out, waarbij de leerkracht de regie houdt en aangeeft wanneer de leerling weer terug naar de les komt.</p>
Kan binnen een rustige en gestructureerde werkomgeving werken aan zijn/haar doelen.	Klassenmanagement / Organisatie	<ul style="list-style-type: none"> - Geef de leerling een vaste zitplaats (lieftst voorin, zodat leerling makkelijker te betrekken is bij de les en de leerkracht hem/haar beter kan volgen) - Omgeving die georganiseerd, gestructureerd en voorspelbaar is. De leerkracht kondigt overgangen in activiteiten aan en structureert door aan te geven wat er komen gaat en wat dat voor de leerling betekent - Zo weinig mogelijk afleidende visuele en auditieve prikkels, indien nodig/mogelijk afgeschermd werkplek - Dagprogramma/lesopbouw duidelijk maken - Weekplanner, VO: periodeplanner (lange termijn planning) - Refereer aan klassen- en schoolregels (positief geformuleerd) - Vrije momenten structureren - Hulpmiddelen/faciliteiten indien nodig: Extra tijd bij het maken van toetsen/examens, koptelefoon, Tangle. Bedenk bij het in gebruik nemen van hulpmiddelen na over hoe je hiermee een doel kunt bereiken, het is geen doel op zich. En in sommige situaties (bijv. overstap PO-VO of VO-MBO) moet een leerling het ook zonder de hulpmiddelen kunnen.

Ondersteuningsbehoeften van ouders en onderwijsprofessionals:

- Met elkaar in gesprek over wat de onderwijsbehoeften van de leerling zijn (ouders zijn ervaringsdeskundige, leerkracht is onderwijsprofessional). Betrek de leerling hierbij, zodat hij/zij mederegisseur is van zijn/haar eigen leerproces;
- In kaart brengen wat het wenselijke aanbod is en wat realistisch is;
- Duidelijkheid over welke rol een ieder vervult in de begeleiding van de leerling/het kind;
- Kennis van (kenmerken van) ADHD;
- Vaardigheden over hoe ze hun leerling/kind kunnen ondersteunen;
- Materialen of hulpmiddelen die helpend zijn (bijv. stappenplan/checklist).

Wat kan de schoolpsycholoog voor hen betekenen?

- Ouders en school en leerling ondersteunen bij het in kaart brengen van de onderwijsbehoeften en de ondersteuningsbehoeften (wat is wenselijk en haalbaar);
- Kennis geven van AD(H)D, dit specificeren naar het kind;
- Door middel van een observatie/video-opname in de klas in kaart brengen wat de leerkracht zelf al doet en hoe hij/zij het indien nodig kan versterken. Dit kan ook over de informatie die ouders geven over de thuissituatie: wat is helpend en wat zouden ze nog kunnen uitbreiden/toevoegen?;
- Materialen aanreiken die leerkracht/ouders kunnen gebruiken bij het begeleiden de leerling /hun kind;
- In kaart brengen welke hulpmiddelen het kind nodig heeft en hoe dit adequaat ingezet kan worden.

Uitwerking SP 2013

Deze leerling heeft ...

- Instructies nodig die:
  - duidelijk, concreet en kort/enkelvoudig zijn, met als doel de leerling te ondersteunen bij het gericht uitvoeren van een opdracht
  - individueel (mondeling én schriftelijk) herhaald worden, met als doel de leerling bij de stof te houden

- Opdrachten of taken nodig die:
  - afgebakend en tijdgebonden zijn, met als doel ordening en structuur te waarborgen
  - prikkelend en uitdagend zijn, met als doel concentratiespanne te behouden en te verhogen
  - die in enige mate tegemoetkomen aan zijn bewegingsdrang, met als doel storende fysieke beweeglijkheid te verminderen

- Leeractiviteiten of materialen nodig:
  - die middels een dag-/weekechema worden aangeboden (eerst maakt docent de schema's, later leert leerling deze zelf te maken), met als doel ordening en structuur te waarborgen
  - voorzien van hulpmiddelen, met als doel werk goed te kunnen organiseren (denk aan tabbladen, gekleurde stickers, gele memo's, checklists e.d.).
  - waarbij afwisseling in het onderwijsprogramma is ingebouwd (niet te lang hetzelfde laten doen, wel gestructureerd blijven werken), met als doel concentratiespanne te behouden/verhogen.

- Lesomgeving nodig waarbij:
  - voldoende ruimte wordt geboden aan het uiten van motorische onrust, met als doel storende fysieke beweeglijkheid te verminderen
  - de werkplek op een rustige plek in de klas is gelegen, met zo min mogelijk externe prikkels, met als doel concentratiespanne te behouden en te verhogen

- Feedback nodig die:
  - positief geformuleerd is, met als doel zelfvertrouwen te verhogen;
  - hem herinnert aan taken die nodig moeten worden gedaan of moeten worden afgemaakt, met als doel prioriteiten te (leren) stellen
  - de leerling helpt bij het reguleren van inhibitie; eerst denken dan doen.

- Groepsleden nodig die de leerling stimuleren bij het (af)maken van de opdrachten, met als doel afleidbaarheid te verminderen;

- Een leerkracht nodig die:
  - concrete beloningen geeft aan de leerling, gekoppeld aan concreet gewenst gedrag, met als doel positief gedrag te bekrachtigen;
  - controleert of hij een opdracht begrepen heeft, door te vragen de opdracht te herhalen, met als doel taakgerichtheid te verhogen;
  - de leerling regelmatig herinnert aan regels en gemaakte afspraken, met als doel ordening en structuur te waarborgen;
  - onacceptabel gedrag begrenst, met als doel grenzen duidelijk te maken;

- motorisch onrustig gedrag in bepaalde situaties kan beperken, door samen met de leerling regels op te stellen (frequentie van overtredingen gekoppeld aan tijd; bijv. maximaal 2 keer ongevraagd van stoel opstaan per les);
- niet met de leerling in discussie gaat, met als doel conflicten of lesverstoring te beperken;
- Ouders nodig die gewenst gedrag/inspanningen op school koppelen aan een (materiële) beloning in de thuissituatie, met als doel adequate interactie en samenwerking tussen school en thuis te waarborgen.

Comorbiditeit en bijkomende problemen zijn veelvoorkomend.

Comorbiditeit (met prevalentie in %):

- ADHD met gedragsstoornis (ODD of CD) (50-60%)
- ADHD met stemmingsstoornis (16-26%)
- ADHD met angststoornis (25%)
- ADHD met dyslexie (25-40%)
- ADHD met PDD-NOS
- ADHD met Gilles de la Tourette

Specifieke hulpzinnen betreffende ADHD in combinatie met kenmerken van ODD of CD:

Deze leerling heeft ...

- Een leerkracht nodig die:
  - reële en duidelijke grenzen stelt,
  - strikte, consequente, rechtvaardige niet hardvochtige discipline aanbrengt,
  - bij storend gedrag direct volgende maatregelen treft,
  - die het storende gedrag benoemt,
  - die hem helpt zijn gevoelens in woorden uit te drukken,
  - gedragsalternatieven aan kan bieden,
  - hem verantwoordelijk stelt voor zijn daden/gedrag,
  - mogelijkheden tot ontlading biedt,
  - de nadruk legt op positief gedrag, met als doel gewenst gedrag te bevorderen

7.3.2 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen die zich negativistisch, vijandig en openlijk ongehoorzaam opstellen en/of sociale normen of regels van anderen overschrijden (of met kenmerken van ODD of CD): Uitwerking SP 2015

Dit kind/deze jongere heeft	Met als doel
<ul style="list-style-type: none"> • Een leerkracht nodig die neutraal-vriendelijk reageert. • Een leerkracht nodig die voorspelbaar en consequent reageert. • Een leerkracht nodig die een plan opstelt <u>samen</u> met de leerling. • Een leerkracht nodig die humor bewust kan inzetten om de spanning te verlagen. • Een leerkracht nodig die oog heeft voor de interesses van de leerling (en minder aandacht besteedt aan schoolse zaken) • Een leerkracht nodig die duidelijk benoemt welk gedrag hij/zij wil zien, zonder in discussie te gaan. • Feedback nodig die gedrag concreet benoemt, maar niet de persoon beoordeelt of veroordeelt. • Een (leer)omgeving nodig waar ruimte is voor een time-outmoment. • Een (leer)omgeving nodig waarin regels positief geformuleerd zijn. • Een (leer)omgeving nodig waarin duidelijke regels, grenzen en afspraken gelden, waar consequent mee om wordt gegaan. • Een (leer)omgeving nodig waarbij afspraken en regels door de hele school heen en voor iedereen gelden (duidelijk veiligheidsbeleid). • Medeleerlingen nodig die model kunnen staan voor adequaat (sociaal) gedrag. • Ouders die hun kind laten weten dat ze het beleid op school ondersteunen. • Een goede communicatie nodig tussen ouders en de leerkracht. 	<p>de omgang met gezag en correctie te verbeteren</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Feedback nodig die helpt het inzicht in sociale situaties te vergroten. • Een leerkracht nodig die gewenst gedrag aanleert eerst in <i>modelling</i> en theorie, daarna in rollenspel en pas daarna in dagelijkse sociale situatie. • Een leerkracht nodig die helpt met reflecteren op sociale situaties. • Medeleerlingen nodig die de leerling uitnodigt deel te nemen aan positieve groepsactiviteiten. • Een school nodig waar effectieve interventies worden gebruikt: o.a. Schoolwide Positieve Behavior Support (SWPBS), De Vreedzame School, Taakspel en Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD). • Ouders nodig die inzicht hebben in de sociale contacten van hun kind en positieve contacten stimuleren. 	<p>de contact name met leeftijdsgenoten te verbeteren...</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Instructie nodig die kort en duidelijk is. • Leermaterialen en/of –activiteiten nodig waarbij het doel en de te nemen stappen duidelijk en overzichtelijk beschreven staan (bij voorkeur ook visueel ondersteund). • Leermaterialen en/of activiteiten nodig die afgestemd zijn op het niveau van de leerling en opbouwend zijn, zodat er voldoende succeservaringen opgedaan worden. 	<p>de werkhouding van de leerling te verbeteren...</p>

<ul style="list-style-type: none"> • Leermaterialen en/of activiteiten nodig die afwisselend zijn. • Feedback nodig die tijdig gegeven wordt en positief /zakelijk is (zie Hattie & Timperley, 2007) • Een leerkracht nodig die helpt bij het opstellen en evalueren van realistische doelen en verwachtingen. • Een (leer)omgeving nodig die haalbare en uitdagende eisen stelt. 	
---	--

Uitwerking SP 2014

<u>Doel (gewenst gedrag bevorderen):</u>	<u>Hulpzinnen leerling (indien van toepassing):</u>
Om de werk- en taakhouding te verbeteren, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die kort en duidelijk is. • opdrachten of taken nodig die overzichtelijk zijn en één voor één worden aangeboden. • leeractiviteiten of materialen nodig die afwisselend zijn, om de aandacht en concentratie te vergroten. • leeractiviteiten of materialen nodig die opbouwend zijn, en waarin/-mee positief gedrag beloond wordt. • een leeromgeving nodig die prikkelarm is (concreter: opgeruimd, niet teveel prikkels visueel/auditief) • feedback nodig die tijdig en zakelijk is (bij voorkeur: feed up, feed back en feed forward, zie Hattie, 2011) • andere leerlingen nodig die elkaar met rust kunnen laten tijdens het werken. • andere leerlingen nodig die bereid zijn elkaar te helpen. • een leerkracht/docent nodig die hen betreft bij de werkwijze en werkplanning. • een mentor nodig die helpt reflecteren op kleine successen en lange termijndoelen. • ouders nodig die zorgen dat de leerling op tijd naar bed is gegaan en 's ochtend gegeten heeft.
Met als doel de agressieregulatie te versterken, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die direct en duidelijk is. • opdrachten of taken nodig die adequaat samenspel, samenwerken en sociaal vaardig gedrag stimuleren. • een leeromgeving nodig waar ruimte is voor een time-outmoment, waar de leerling iedere dag met een schone lei kan beginnen en waar duidelijke grenzen gesteld worden aan fysieke en verbale agressie. • feedback nodig die positief is, direct op het gedrag volgt en gewenst gedrag stimuleert. • andere leerlingen nodig die het goede voorbeeld geven, neutraal reageren en elkaar accepteren • een leerkracht/docent nodig die neutraal, voorspelbaar en consequent reageert. • een mentor nodig die helpt agressie te herkennen en gedragsalternatieven aangeeft. Concrete voorbeelden: stopregels en time-out om escalatie te voorkomen, (non)-verbaal lichamelijke signalen direct benoemen en middels Coaching t.a.v. cognitief herstructureren en woedebeheersing. • ouders nodig die hun kind/jeugdige laten weten dat ze het beleid op school ondersteunen (onderwijsondersteunend gedrag), zelf het goede voorbeeld geven, voorspelbaar zijn en duidelijke regels hanteren.
Om de motivatie voor school te verbeteren, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die uitdagend, prikkelend en afwisselend is. • opdrachten of taken nodig waarmee op korte termijn/snel succeservaringen kunnen worden opgedaan.

	<ul style="list-style-type: none"> • leeractiviteiten of materialen nodig waarbij de leerling kan kiezen, bied daarbij maximaal twee alternatieven. • een leeromgeving nodig die haalbare en uitdagende eisen stelt en waarin veel ruimte is voor positieve feedback. • feedback nodig waarbij succeservaringen en inzet toegeschreven worden aan de leerlingen zelf. • andere leerlingen nodig die de leerling niet afwijzen, maar positief betrekken. • een leerkracht/docent nodig die de lesstof laat aansluiten bij de belevingswereld van de leerling. • een mentor nodig die regelmatig de gestelde doelen evalueert en die het einddoel in beeld houdt. Bijvoorbeeld door het opstellen van een gedragscontract en/of het gebruik van de CICO-methode. • ouders nodig die goed samenwerken met school.
Om de omgang met gezag en correcties te verbeteren, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die duidelijk en direct is. • opdrachten of taken nodig die overzichtelijk en visueel ondersteunend zijn. • een leeromgeving nodig waarin duidelijke regels, grenzen en afspraken gelden. • feedback nodig die gedrag benoemt, maar niet de persoon be-/veroordeelt. • andere leerlingen nodig die model kunnen staan voor adequaat sociaal gedrag. • een leerkracht/docent/ mentor nodig die zegt wat hij/zij doet en doet wat hij/zij zegt. • ouders nodig die van hun kind/jeugdige verwachten zich conform afspraken op school te gedragen en zelf ook duidelijke regels en afspraken consequent hanteren. • school nodig waarbij afspraken en regels door de hele school heen en voor iedereen gelden (duidelijk veiligheidsbeleid)
Om de positieve omgang met leeftijdsgenoten te verbeteren, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die samenwerken op een gestructureerde manier bevordert. • leeractiviteiten of materialen nodig die samenwerking stimuleren. • een leeromgeving nodig waarin alle situaties worden voor-gestructureerd. • feedback nodig die helpt het inzicht in sociale situaties te vergroten. • andere leerlingen nodig die de leerling uitnodigt deel te nemen aan positieve groepsactiviteiten. • een leerkracht/docent nodig die gewenst gedrag aanleert eerst in modellering en theorie, daarna in rollenspel en pas daarna in dagelijkse sociale situatie. Voorbeelden van effectieve interventies op school: Schoolwide Positieve Behavior Support (SWPBS), De Vreedzame School, Taakspel en Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD). • een mentor nodig die helpt met reflecteren op sociale situaties. • ouders nodig die inzicht hebben in de sociale contacten van hun kind en positieve sociale contacten vervolgens stimuleren.

Sommige scholen in het Voortgezet Onderwijs hebben een Plusvoorziening en Reboundvoorziening nodig (ondersteuningsbehoefte van de school). Hiernaast is externe hulpverlening vaak nodig om te voldoen aan de opvoedbehoefte van het kind/de jongere en de ondersteuningsbehoefte van diens ouders/gezin. Men kan hierbij denken aan de volgende evidence based interventies (zie: <http://www.richtlijnenjeugdzorg.nl/ernstige-gedragsproblemen/>):

- Interventies tot 12 jaar: Incredible Years, Stop 4-7, PMTO, Ouders van Tegendraadse Jeugd, Triple P niveau 4, Opstandige kinderen, Minder boos en opstandig, Zelfcontrole, PCIT, SPRINT en Alles Kidzzz.

- Interventies vanaf 12 jaar: Agression Replacement Training (ART), Washington State Agression Replacement Training (WS-ART), Sociale Vaardigheden op school, In Control!, Agressieregulatie op maat Ambulant, Multisysteem Therapy (MST) en Multidimensionele Familietherapie (MDFT).

7.3.3 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met hechtingsproblematiek: Uitwerking SP 2014

<u>Doel (gewenst gedrag bevorderen):</u>	<u>Hulpzinnen leerling (indien van toepassing):</u>
Om (het gevoel van) autonomie te versterken, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • opdrachten of taken nodig die afgebakend zijn en aan tijd gebonden • een leeromgeving nodig waarbij de leerling kort van tevoren voorbereid wordt op veranderingen en waarbij er ruimte is voor een korte time out, zodat er een plek is waar de leerling zich kan terugtrekken indien nodig • leeractiviteiten nodig die uitnodigen tot het opschrijven of benoemen van (meerdere) oplossingsstrategieën en/of denkstappen • feedback nodig die consequent is (in vergelijkbare situaties krijgt de leerling dezelfde feedback), die positief geformuleerd is en die gericht is op het versterken van gewenst gedrag • een leerkracht/docent nodig die voorspelbaar is, vaste structuren hanteert, situaties voorstructureert om veiligheid te stimuleren, voortdurende beschikbaarheid en belangstelling toont om een gevoel van erkenning te stimuleren, de leerling stimuleert te exploreren gezien de leerling dit niet uit zichzelf doet en die vaste afspraken maakt over hoe de leerling moet handelen bij frustraties en de leerling mee laat denken in de oplossing
Met als doel het verbeteren van het mentaliserend vermogen, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • leeractiviteiten of materialen nodig die uitnodigen tot samenwerken om positieve sociale interactie-momenten te stimuleren • feedback nodig die concreet is zodat de leerling ervaart dat de feedback gemeend/echt is, waarbij het bespreken van sociale situaties aan de hand gaat van het ABC schema (Wat gebeurde er? Wie deed dat? Wat was het gevolg? Hoe kan het de volgende keer anders?) • andere leerlingen nodig die de hulp van de leerkracht inroepen als de leerling in kwestie geen rekening houdt met de behoeften van hen, die hun grenzen aan kunnen geven zowel bij de bewuste leerling als bij de leerkracht, die de leerling met rust kunnen laten, die zelf over goede sociale vaardigheden beschikken, die kunnen omgaan met verschillen tussen kinderen (waarbij ze model staan voor sociaal gewenst gedrag) en die niet of neutraal reageren op emotioneel gedrag van de leerling • een leerkracht/docent nodig die de leerling helpt bij het verwoorden van zijn of haar gedachten en gevoelens, die de sociale interactie (in de klas) begeleidt door oorzaak-gevolg relaties te benoemen, die zich affectief neutraal en zakelijk opstelt, die gedrag spiegelt, die een alternatief biedt voor ongewenst gedrag, die achter het gedrag van de leerling kan kijken en oog heeft voor de functie van het gedrag, die situaties begeleidt (of vermijdt) die en emotioneel appèl doen of bedreigend kunnen zijn voor de veiligheid van de leerling (weekopeningen, kringgesprek, overgangssituaties), die een consequente aanpak hanteert en afgesproken sancties geeft zonder verder commentaar en die een direct stijl van communiceren hanteert • een mentor nodig die de functie van het gedrag beziet in de context van het gezinssysteem (van herkomst) • ouders nodig die ondersteuning krijgen bij het herstructureren van de eigen bezeerde of schadelijke hechtingsschema's (Muller & Bakker, 2004)
Met als doel het ontwikkelen van een positief zelfbeeld, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een leerkracht/mentor en ouders nodig die het kind/jeugdige effectieve feedback geven, complimenteren en de dag positief afsluiten

Ondersteuningsbehoeften school:

Adequate zorg voor leerlingen met complexe problematiek vergt specifieke vaardigheden en emotionele capaciteiten van leraren. Om de motivatie te behouden en vaardigheden te blijven ontwikkelen, zou, net als bij DGT (Dialectische Gedragstherapie – richt zich specifiek op symptomen die horen bij ernstige persoonlijkheidsstoornissen, met als doel het 'leren managen' van gedrag (bewustwording van gedachten en gevoelens, en hier effectief naar handelen) teamconsultatie een vast onderdeel moeten zijn binnen het onderwijs voor de leraren die met deze leerlingen werken (zoals het ook is binnen het behandelprogramma van DGT). Onder meer vatbaarheid voor emotionele disregulatie en het ijsig langzame tempo van veranderingen, zorgen ervoor dat het “behandelen van de therapeut, even belangrijk is als het behandelen van de cliënt” (Kelly Koerner, 2012).

Hiernaast is externe hulpverlening vaak nodig om te voldoen aan de opvoedbehoeften van het kind/de jongere en de ondersteuningsbehoeften van diens ouders/gezin. Men kan hierbij denken aan de volgende evidence based interventies (zie: <http://www.richtlijnenjeugdzorg.nl/ernstige-gedragsproblemen/>):

Interventies tot 12 jaar: **geen erkende interventies voor het behandelen van een reactieve hechtingsstoornis (Bartelink, 2013, NJI).**

Wel *bewezen effectief* aangaande de gehechtheidsrelatie: VIPP-SD (Video-feedback Intervention to Promote Positive Parenting) voor ouders van kinderen van 1 tot 3 jaar met lastig gedrag en/of ouders die onzeker zijn over het disciplineren van hun kind. Zie ook www.kenniscentrum-kjp.nl.

Verder zijn er:

- Kortdurende Video Home Training (K-VHT)
- Parent-Child Interaction Therapy (PCIT)

Interventies vanaf 12 jaar: **geen erkende interventies voor het behandelen van een reactieve hechtingsstoornis (Bartelink, 2013, NJI).**

Effectief “volgens eerste aanwijzingen” (april 2013): Integratieve Therapie voor Gehechtheid en Gedrag (ITGG)

Best Practice Methoden:

- Differentiatetherapie
- Fasetherapie
- Theraplay
- Sensorimotor Psychotherapy
- Mentaliserende Kindertherapie
- New Orleans Program.

Vroeg-signalering: Infant/toddler Symptom Checklist (ITSch-NL)

Screening:

- Vragenlijst Fundamentele Onthechting (4-18 jaar), vragenlijst voor ouders en leerkrachten (alleen begrips- en criteriumvaliditeit onvoldoende (COTAN)) die meet in hoeverre het kind/de leerling gedragen vertonen die duiden op een fundamenteel gebrek aan sociale en emotionele binding.

- Classificatiesysteem Aard van de Problematiek - Jeugd (CAP-J)
- Lijst met Aandachtsvelden voor Gedrag van het Kind volgens de Opvoeder (LAGKO)

Diagnostiek:

- Gehechtheidsbiografisch interview (ook wel bekend als AAI (Adult Attachment Interview), semi-gestructureerd interview), voor adolescenten en volwassenen, die valide de gehechtheidspresentaties meet bij jongeren (proefschrift van Beijersbergen naar betrouwbaarheid en validiteit, 2008).

Richtlijn: Richtlijn Problematische Gehechtheid is in ontwikkeling, wordt naar verwachting medio 2014 doorgevoerd (zie www.richtlijnenjeugdzorg.nl).

Wat werkt bij Hechting: Zie Themadossier Hechting (www.nji.nl/hechting.)

Uitwerking SP 2013

Een leerling met hechtingsproblematiek heeft:

- Een leerkracht nodig die...
  - voortdurende beschikbaarheid en belangstelling toont (b.v. oogcontact, benoemen van onderliggende gevoelens, herhalen wat de leerling zegt) om een gevoel van erkenning te stimuleren
  - achter het gedrag van de leerling kan kijken en oog heeft voor de functie van gedrag
  - met behoud van relatie kan switchen tussen sociale ondersteuning bieden en een expliciet-neutrale houding innemen
  - positieve verwachtingen uitspreekt en de nadruk legt op goede dingen
  - kleine successen beloont door gebruik te maken van een concreet/ tastbaar/ visueel beloningssysteem
  - de leerling verantwoordelijkheid geeft met als doel aan te sluiten bij zijn autonomiebehoefte
  - voorspelbaar is, vaste structuren hanteert en situaties voor-structureert om veiligheid te stimuleren en problemen te voorkomen
  - invulling geeft aan vrije momenten door keuzemogelijkheden te beperken en sturing te geven aan keuzes
  - situaties begeleidt (of vermijdt) die een emotioneel appèl doen of bedreigend kunnen zijn voor de veiligheid van de leerling (weekopeningen, kringgesprek, overgangssituaties)
  - grenzen duidelijk aangeeft en herhaalt
  - discussies vermijdt
  - gedrag spiegelt met als doel het mentaliseren te stimuleren
  - een alternatief biedt voor ongewenst gedrag
  - een consequente aanpak hanteert en afgesproken sancties geeft zonder verder commentaar
  - conflicten direct afrondt en kortdurende consequenties inzet
  - vaste afspraken maakt over hoe de leerling moet handelen bij frustraties en de leerling mee laat denken in oplossingen
  - afstemming zoekt met opvoeders/ netwerk van de leerling

- Feedback nodig die...
  - gericht is op het versterken van gewenst gedrag
  - positief geformuleerd is met als doel het gevoel van erkenning en zelfvertrouwen te versterken
  - consequent is: in vergelijkbare situaties krijgt de leerling vergelijkbare feedback
  - concreet is zodat de leerling ervaart dat de feedback gemeend/echt is

- Een leeromgeving nodig die...
  - Voorspelbaar en gestructureerd is, met duidelijke grenzen maar ook keuzemogelijkheden. Met als doel rust en veiligheid te bevorderen

- Instructie nodig die...
  - Waarbij de leerling expliciet op gang wordt geholpen. Vooral als leerlingen moeite hebben met beginnen aan taken, lage verwachtingen van zichzelf hebben en een negatief zelfbeeld is het belangrijk te benoemen wat al gelukt is en hoe de leerlingen verder kunnen, met als doel om overzicht over de taken te krijgen en het gevoel van controle te vergroten
  - Waarbij niet te hoge verwachtingen worden gesteld, met als doel dat ze realiseerbaar zijn zodat de leerling zich competent kan voelen
  - Waardoor succeservaringen kunnen worden opgedaan, vier de successen!
  - Waarbij de leerling kort van tevoren wordt voorbereid op veranderingen

- Leeractiviteiten nodig die...
  - Waarbij ingezet wordt op het vergroten van het gevoel van eigenwaarde, het verbeteren van probleemoplossingsvaardigheden en het verbeteren van het zicht op zichzelf en anderen.
  - Het verhogen van de reflectieve functies verbeteren. Bijvoorbeeld door spel-muziek-, (cogn.) gedrags-en psychotherapie leren kinderen beter nadenken over zichzelf, motieven en gedrag en het effect daarvan op anderen ('leren mentaliseren')
  - Waarbij de leerling succeservaringen kan opdoen, weer alert te op momenten waarin de leerling kan uitblinken
  - Waarbij de leerling verantwoordelijkheid krijgt bij belangrijke, gewaardeerde activiteiten

7.3.4 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met kenmerken van ASS: Uitwerking SP 2014

Doel (gewenst gedrag bevorderen):	Hulpzinnen leerling (indien van toepassing):
Om zich veilig te voelen in sociale interacties, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een leerkracht/ ouder nodig die kalm, geduldig, voorspelbaar en feitelijk is en een positieve houding behoudt. • feedback nodig waarbij gebruik wordt gemaakt van positieve bekrachtiging gericht op het gewenste gedrag, zodat de leerling weet dat dit gedrag goed is en zich vaker zo zal gedragen • een leerkracht/ouder nodig die de leerling sociale regels aanleert (bijv. het geven van een hand, wanneer te groeten), reduceer en concretiseer sociale regels. • mogelijkheden om de sociale vaardigheden te exploreren nodig, zodat het zelfvertrouwen hierin toe kan nemen. Een spel met andere kinderen onder toezicht structureren biedt mogelijkheden om sociale vaardigheden te oefenen. • Een leerkracht nodig die helpt bij conflicten. • een ouder/leerkracht nodig die hem/haar helpt bij het herkennen en benoemen van emoties • een ouder/leerkracht nodig die de leerling helpt emoties aan een situatie te koppelen. • Een ouder/ leerkracht nodig die leert de leerling verschillende emoties bij anderen te herkennen en te benoemen. • Een ouder/ leerkracht nodig die emoties op een neutrale manier benoemt. • een leerkracht/ouder nodig die ook oog heeft voor de talenten van de leerling. • groepsgenoten nodig die model kunnen staan voor gewenst sociaal gedrag. • groepsgenoten nodig die de leerling accepteren zoals hij/zij is. • een leerkracht/ouder nodig die duidelijk, kort, concreet en expliciet communiceert. • Een leerkracht nodig die rollenspelen en 'doen-alsof'-spelen vermijdt. • Een leerkracht nodig die samenwerkingsactiviteiten langzaam opbouwt.
Om de controle in dagelijkse situaties te vergroten, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een ouder/verzorger/leerkracht nodig die discussies afkapt. • een leerkracht/ouder nodig die hem/haar helpt situaties nadrukkelijk uit te leggen in heldere taal, die maar voor één uitleg vatbaar is (ook visueel maken, picto's) • een omgeving nodig die zo voorspelbaar mogelijk is, wees consequent in je handelen (doe wat je zegt) en baken duidelijk af wat de leerling gaat doen, wanneer, met wie, waar en hoe(lang) • ouders nodig die hem/haar thuis al voorbereiden op het week/dagprogramma, bijvoorbeeld d.m.v. een kalender, zodat de leerling weet waar hij/zij aan toe is en hier soepeler in mee gaat. • een gestructureerd dagprogramma, waardoor de leerling leert afspraken na te komen, wat leidt tot positieve zelfbekrachtiging, maar ontspanning en een positief zelfbeeld. • een leerkracht/ouder nodig die vrije momenten voor hem/haar invult, zodat hij hierdoor niet kan worden overspoeld. • een ouder/leerkracht nodig die de positieve spreekvorm gebruikt. Zeg niet wat de leerling niet mag doen, maar geef concreet aan wat wel van hem/haar verwacht wordt.

<p>Om zelfstandig te werken, heeft de leerling:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • een werkplek nodig die afgeschermd kan worden van auditieve en visuele afleidende prikkels. • materialen nodig die op een overzichtelijke manier en op een vaste plek liggen voor de leerling. • een leerkracht nodig die het dagprogramma duidelijk maakt evt. gevisualiseerd met pictogrammen. • een leerkracht nodig die de regels voor zelfstandig werken stapsgewijs inoefent. • een leerkracht nodig die duidelijk is waar de leerling met een opdracht start, wat af moet zijn, wanneer het af moet zijn en wat de leerling kan doen als hij/ zij klaar is. • een leerkracht nodig die zorgt dat de lesstof functioneel en afwisselend is. • feedback nodig die tijdig en zakelijk is (bij voorkeur: feed up, feed back en feed forward, zie Hattie & Timperley.) • een leerkracht nodig die de spanningsboog vergroot middels een beloningssysteem. • feedback nodig die concreet benoemt wat de leerling goed doet. • opdrachten nodig die eerst kort en eenduidig zijn en geleidelijk worden uitgebreid met opdrachten waarin meerdere stappen gezet worden. • opdrachten nodig die uitdagend en op niveau zijn. • een leerkracht nodig die de stappen visualiseert of opschrijft. • een leerkracht nodig die lesovergangen en veranderingen tijdig aangeeft bij de leerling. • opdrachten nodig die niet een te groot beroep doen op samenwerken. • een leerkracht nodig die controleert of de leerling werkelijk begrepen heeft waar iets over gaat (en niet alleen iemand 'napraat'), zodat de leerling niet overschat wordt.
---	--

Hiernaast is externe hulpverlening vaak nodig om te voldoen aan de opvoedbehoeften van het kind/de jongere en de ondersteuningsbehoeften van diens ouders/gezin.

Men kan hierbij denken aan de volgende evidence based interventies (zie: <http://www.richtlijnenjeugdzorg.nl/ernstige-gedragsproblemen>):

- Cogmed RM is gericht op kinderen tussen **7 en 18 jaar** die problemen hebben met het werkgeheugen. Door middel van werkgeheugentaken kan deze training de concentratie en aandacht van bijvoorbeeld jeugdigen met ASS verbeteren
- Dagbehandeling kinderen met ASS **3- 7 jaar** beoogt, via dagbehandeling en ouderbegeleiding, de nadelige gevolgen van ASS te beperken en bij te dragen aan een optimale ontwikkeling van het kind.
- TOM-training is gebaseerd op de 'Theory Of Mind'. Deze training is bedoeld voor kinderen van **4 tot en met 12 jaar**. De training bevordert de sociaal-cognitieve ontwikkeling bij kinderen met een ASS, waardoor zij minder kwetsbaar zijn en zich in sociale situaties meer adequaat kunnen gedragen.

Naast deze drie interventies die zijn gericht op het kinderen met een ASS, is er één erkende interventie die zich specifiek op de broertjes en zusjes van kinderen met ASS richt. Deze 'Brussen-cursus' is voor kinderen van **9-17 jaar** en beoogt de negatieve gevolgen van een broertje of zusje met ASS te beperken. Daarnaast versterkt het beschermende factoren, waardoor brussen van kinderen met autisme niet als gevolg daarvan zelf problemen ontwikkelen.

Er is één erkende interventie die gericht is op een breder scala aan gedragsproblemen (onder andere gedragsproblemen die met ASS samenhangen): de interventie 'Stop 4-7' (Samen Sterker Terug Op Pad). Deze interventie is bedoeld voor kinderen tussen de **4 en 7 jaar** die ernstige gedragsproblemen hebben, in het bijzonder antisociaal gedrag. De interventie is ook geschikt voor kinderen die een combinatie hebben van gedragsstoornissen met lichtere vormen van een ASS.

Uitwerking SP 2013

Highlights:

- Maak de situatie voorspelbaar.
- Voor een leerling met autisme is NIETS vanzelfsprekend.
- Een leerling met (kenmerken van) autisme heeft behoefte aan herhaling.
- Zorg dat alles een begin en een eind heeft, door middel van een tijd aangeven.
- Beloon hem voor goed gedrag, doe dit zeer frequent!
- Geef hem aan hoe dingen wel moeten i.p.v. hoe ze niet moeten.
- Wees consequent in het uitvoeren van regels en afspraken.

Leerlingen met een vorm van ASS hebben structuur nodig.

X heeft behoefte aan:

- Een consistente dagelijkse routine van de dag. Zet de planning op het bord. Geef aan op het bord wanneer de pauzes zijn en wanneer je naar huis mag. Geef aan wat je gaat doen (les) en eventueel hoe lang het duurt. Maak de dag zo voorspelbaar mogelijk, elke dag weer opnieuw. Niets is voor een leerling met autisme vanzelfsprekend. Weet je iets nog niet, zet dan een vraagteken en bespreek dit met de klas. Dit kan je later altijd nog invullen.
- Een leerkracht die zo voorspelbaar mogelijk is en consequent in handelen (een leerkracht die doet wat hij zegt).
- Een leerkracht die voorspelbaarheid schept voor X: WAT ga je doen, WANNEER, met WIE, WAAR en HOE(lang).
- Concrete opdrachten, zodat X precies weet waar hij/zij aan toe is.
- Ouders die de leerling thuis al voorbereiden op het week/dagprogramma door bijvoorbeeld een kalender te hanteren, zodat X weet waar hij/zij aan toe is en hier soepel in meegaat.
- Een gestructureerd dagprogramma waardoor ze leren afspraken na te komen, wat leidt tot positieve zelfbekrachtiging, meer ontspannenheid en een positief zelfbeeld.
- Ordening van zijn werk in de klas. Door gelabelde postvakjes te maken waarin X zijn spullen op kan bergen, leert X zelf structuur aan te brengen en dingen terug te vinden.
- Veel visuele ondersteuning, bijvoorbeeld een fotoboekje met foto's van de schriften en boeken die hij nodig heeft bij elk vak, zodat X leert ordenen en plannen. Of een visuele weektaak.
- Een leerkracht/ouder, die vrije momenten voor X invult, zodat hij hierdoor niet kan worden overspoeld.
- (Bij wisselende leerkrachten) Een foto van de leerkracht waar de leerling die dag naar moet luisteren op het bord (eventueel ook thuis zichtbaar ophangen). Die dag luistert hij naar die juf. Vraag aan hem als hij binnenkomt: 'Wie is vandaag je juf en naar wie moet je luisteren?'

In de interactie met anderen heeft X behoefte aan:

- Een leerkracht/ouder die kalm, geduldig, voorspelbaar en feitelijk is en een positieve houding behoudt, zodat X zoveel mogelijk positief bekrachtigd wordt.
- Feedback waarbij gebruik wordt gemaakt van positieve bekrachtiging gericht op het gewenste gedrag, zodat X weet dat dit gedrag goed is en zich vaker zo zal gedragen.
- Een leerkracht die checkt of X ook daadwerkelijk begrepen heeft waar iets over gaat en niet alleen iemand 'napraat', zodat X niet overschat wordt.
- Het afkappen van discussies. Wees stellend en nuanceer goed onder welke omstandigheden iets gebeurt.
- Een non-verbaal signaal dat is afgesproken met de leerkracht voor het geval het de aandacht voor de les teveel verliest (bv. een hand op de schouder), zodat de leerkracht X niet teveel verbaal hoeft te corrigeren/stimuleren.

Om de sociale wereld te begrijpen, heeft X behoefte aan:

- Een leerkracht/ouders die hem helpt antwoord te vinden op alle prikkels die op hem afkomen
- Een leerkracht/ouders die hem helpt situaties nadrukkelijk uit te leggen in heldere taal, die maar voor één uitleg vatbaar is (ook visueel maken, picto's).
- Een leerkracht/ouders die X helpen hoe hij/zij kan reageren in verschillende situaties. Dit kan om kleine dingen gaan die wel uitermate belangrijk zijn, zoals leren wanneer een hand te geven, wanneer te groeten. Gebruik evt. een rollenspel om het kind te leren wat het kan zeggen en doen.
- Groepsgenoten die X behandelen met begrip en een leerkracht die dit prijst.
- Oudere leerlingen kunnen voordeel hebben van een "buddy-systeem": de leerkracht kan een empathische leerling inlichten over de situatie van X en hen naast elkaar plaatsen. Deze klasgenoot zou aandacht voor het kind kunnen hebben, bv. in pauzes, in de gangen en proberen het te betrekken bij school- en klassenactiviteiten.
- Mogelijkheden om de sociale vaardigheden te exploreren, zodat het zelfvertrouwen hierin toeneemt. Een spel met andere kinderen onder toezicht structureren, biedt mogelijkheden om sociale vaardigheden te oefenen.

Om zich beter te kunnen concentreren op de lesstof heeft X behoefte aan:

- Kleine, overzichtelijke, gestructureerde taken met een tijdslimiet, waarbij hij individueel op gang wordt geholpen.
- Frequente, directe feedback en bijsturing zodat X steeds weet wat er van hem verwacht wordt en of hij hieraan voldoet. Dit schept duidelijkheid.
- Een plaats voorin de klas, zodat hij weinig afgeleid wordt door anderen die voor hem zitten en snel betrokken kan worden bij de les door vragen die gesteld worden. Óf Een plek achter in de klas, zodat X overzicht heeft over de rest van de klas. Dit kan bijdragen aan een veiliger gevoel. (bespreek/probeer wat X prettig vindt)
- Bied X de mogelijkheid met een studybuddy te werken, zodat hij zijn plek kan afschermen wanneer hij moet werken. Of biedt hem een aparte werkplek.
- Concrete feedback en communicatie van de leerkracht waar X mee verder kan. Opdrachten als 'sla maar even over, dan kom ik zo bij je' worden niet begrepen. Bij elke poging om te starten wordt de leerling geconfronteerd en geblokkeerd door wat wat hij niet begreep en over mocht slaan. Wil je de opdracht geven om iets over te slaan, plak het dan af met post-its. Want wat je niet ziet, is er niet en stoort je ook niet.

Nog enkele aandachtspunten bij kinderen met ASS:

Details

Een leerling met autisme is een detailkijker. Van de hele puzzel die de dagelijkse situaties vormen ziet hij het geheel niet. Eerst alle stukjes apart, dat moet dan pas samengevoegd worden. Dit maakt een situatie ook vaak onoverzichtelijk. Omgekeerd van wat andere personen zonder autisme doen. Zij zien eerst het gehele plaatje en nemen daarna details uit dat plaatje.

Oplossingen

Kinderen met autisme hebben maar één oplossingsstrategie paraat. Dit is de enige manier waarop ze met dingen om kunnen gaan. Een andere manier kunnen ze wel leren alleen duurt dit erg lang. Lukt het niet om iets op te lossen op de ene manier, dan stroomt het 'emmertje' over.

Moeilijke lessen of excursies

Geef de leerling een keuze: Wij gaan ... doen. Doe je mee met de klas en houd je je aan de regels die we in de klas hebben? Of werk je liever een half uur (tijd benoemen) in een andere klas?

Uittekenen van de situatie

Een leerling met autisme vindt het lastig om te vertellen hoe een situatie in elkaar zit. Hij ziet het wel in een plaatje. Hij kan de situatie uittekenen. Vanuit die tekening kun je verder met hem praten. 'Dit is er gebeurd, hoe zouden we het beter kunnen doen? Kun je dat eens voor me tekenen?'

Samenwerken

Samenwerken is voor leerlingen met autisme erg lastig. Vermijd dit zo veel mogelijk. Samenwerken met de juf is een optie mits de juf voorspelbaar gedrag laat zien.

Groepsinstructies

De kinderen pikken minimaal informatie op tijdens de groepsinstructies. Het is rommelig en ongeordend en hebben veel meer aan een korte één op één instructie. Laat de kinderen klassikaal ook zo min mogelijk deel nemen aan instructies. Dit geeft rust voor de leerling.

Onhandige dingen zeggen

Een leerling met autisme vindt het lastig om in te schatten wanneer hij iets wel en niet kan zeggen. Geef als leerkracht wanneer een dergelijk situatie iets voordoet aan wat hij WEL kan zeggen. 'Je bedoelt...dat is handiger om te zeggen!' NIET boodschappen (doe dit niet!), want die komen tegenovergesteld of niet aan.

Time out plek

De time out plek is een tafeltje in het IB hokje, waar hij rustig bv. een Donald Duckje kan lezen.

Er staat een timer op en een boekje. Dit ligt er al, hij hoeft niets mee te nemen als hij naar de plek moet.

Spreek af hoelang hij moet gaan. 10 bladzijdes? 10 min? Laat hem daarna terug komen en het opnieuw proberen.

7.3.5. Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen die een duidelijke en aanhoudende angst hebben voor 1 of meer situaties waarin zij sociaal functioneren of iets moeten presteren en waarbij zij blootgesteld worden aan onbekenden of een mogelijk kritische beoordeling door anderen (of met kenmerken van een angststoornis): Uitwerking SP 2014

Doel (gewenst gedrag bevorderen):	Hulpzinnen leerling (indien van toepassing):
Om zijn/haar werkhouding te verbeteren, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die: voorspelbaar en enkelvoudig is en stapsgewijs wordt aangeboden en aansluit bij het niveau van de leerling en teruggrijpt op wat al geleerd is. Eventueel kan het doel en de inhoud van de les kort worden voor-besproken, zodat de leerling weet wat er verwacht wordt. • opdrachten of taken nodig die: van eenvoudig naar moeilijker zijn opgebouwd. Die duidelijk en haalbaar zijn. Die leiden tot succes. • leeractiviteiten of materialen nodig die: zo min mogelijk leiden tot het verhogen van stress (tijdsdruk). Die wanneer bekend is dat het angsten oproept opnieuw gelabeld worden en daarbij de OPA strategie wordt ingezet om de leerling weer zelf de verantwoordelijkheid over zijn/haar werkhouding te laten nemen (Orthopedagogische Afstemming). • een leeromgeving nodig die: positief en veilig is. Die duidelijk positief gestelde regels heeft en voorspelbaar is. Die uitnodigt te ontdekken (aansluit bij de belevingswereld). • feedback nodig die: op het proces gericht is (korte directe feedback waarbij inzet en inspanning worden benadrukt en de nadruk niet ligt op het resultaat). Die op delen van een grote opdracht in gaat. • andere leerlingen nodig die: ondersteunen en elkaar helpen en positieve bevestiging geven. • een leerkracht/docent nodig die: nagaat of de leerling niet overvraagd wordt. Die duidelijke en realistische doelen stelt. Die de leerling niet als eerste de beurt geeft bij de groepsinstructie. Die regelmatig checkt of de leerling hulp nodig heeft en niet wacht tot de leerling vragen stelt. Die leert dat fouten maken mag en zelf ook zijn/haar fouten toegeeft en bespreekbaar maakt. Die humor gebruikt. • een mentor nodig die: direct contact onderhoudt met ouders en collega's informeert over de gemaakte afspraken met de leerling, zodat er een lijn is in de aanpak. • ouders nodig die: niet teveel meegaan in vermijdingsgedrag, maar stimuleren tot het zetten van stappen. Die overleggen met de leerkracht/mentor en kind over hoe om te gaan met de angsten van hun kind. Die ondersteunen bij het maken van huiswerk/plannen.
Met als doel het veiligheidsgevoel te versterken, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • Een instructie of uitleg nodig die: vooraf met de leerling is doorgesproken en/ of waarbij de leerling een beurt krijgt op een vooraf met de leerling afgesproken vraag/ moment. • Opdrachten of taken nodig die: van eenvoudig naar moeilijk. Er kan een code met de leerkracht worden afgesproken om "crisissituaties" aan te geven, zodat de leerling ontdekt dat hij invloed heeft op zijn omgeving en niet hulpeloos is • Leeractiviteiten of materialen nodig die: uitnodigen tot ontdekken, haalbaar en overzichtelijk geordend voor de leerling. Zo min mogelijk leiden tot verhogen van stress (tijdsdruk, individuele prestatie zoals presentaties) • Een leeromgeving nodig die: positief en veilig is. Die niet teveel prikkels heeft. Waarbij de leerling overzicht en controle ervaart. Waarbij de

	<p>leerling op een strategische plek in de klas werkt, zodat contact met de leerkracht mogelijk is.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Feedback nodig die: concreet gedrag benoemt, waarbij korte directe feedback procesgericht is. Naast te kijken naar het resultaat, moet gekeken worden naar het proces hoe het tot stand is gekomen. Vraag ook aan de leerling hoe deze het ervaren heeft, tijdens reflectiegesprekjes. Oog voor successen. • Andere leerlingen nodig die: de leerling de ruimte geven om zichzelf te laten zien en die betrokken wordt bij de activiteiten in de groep. Zich niet altijd met de problematiek van de leerling bemoeien en mee kunnen werken aan een veilig klimaat, door de leerling te steunen en te accepteren om wie hij is. • Een leerkrach/ docent nodig die: tijdens de instructie de leerling enkele keren begripvol aankijkt tijdens de groepsinstructie en niet als eerste de beurt geeft. Op leergebied observeert of de leerling startproblemen heeft en aanspreekt en vragen/ gevoelens bespreekbaar maakt. Op sociaal gebied een "veilige" leerling betreft bij het samenwerken en samenspelen en de interactie begeleid en stimuleert. Op groepsniveau doet aan pestpreventie en hierbij veiligheid en voorspelbaarheid creëert. • Ouders nodig die: de angst bespreekbaar maken en zo begrip toont voor de angstgevoelens van het kind, hem tot rust brengt en zo nodig in bescherming neemt. Regels en structuur bieden om een veilige sfeer te creëren.
<p>Met als doel de angstgevoelens te verminderen, heeft de leerling:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Een instructie of uitleg nodig die: neutraal of positief verwoord wordt en duidelijk is. • Opdrachten of taken nodig die: zorgen voor succeservaringen en ontspanningsmomenten. • Leeractiviteiten of materialen nodig die: overzicht en controle laten ervaren door de leerling, gericht op zelfvertrouwen en het stimuleren van de assertiviteit. • Feedback nodig die: aandacht verplaatst van de angst naar iets anders. Die successen (klein of groot) benadrukt en waarbij aandacht is voor de motivatie van de leerling. • Een leeromgeving nodig die: duidelijke, positief gestelde regels heeft en voorspelbaar is. Die positief is. • Andere leerlingen nodig die: de leerling de ruimte geven om zichzelf te laten zien, zonder over te nemen of af te wijzen. • Een leerkracht nodig die: veel controle en leiding uitstraalt. Die angst erkent en accepteert en de leerling daarin serieus neemt, maar ook kan ombuigen. Die op de hoogte is van de bestaande angsten en daarin nuance kan aanbrengen wanneer de eerste signalen zich aandienen. Die de leerling niet onverwachts in het middelpunt plaatst. Die investeert in de relatie met de leerling. Oog heeft voor de positie van de leerling in de klas. • Ouders nodig die: hun kind een veilige, overzichtelijke thuissituatie kunnen bieden. Die de angst bespreekbaar maken en erkennen en begrip hiervoor tonen. Die een voorbeeld zijn voor hun kind in hoe ze met spannende situaties omgaan. Die hun kind ontspanningsoefeningen leren.
<p>Met als doel de helpende gedachten/handelingen te initialiseren, heeft de leerling</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Een instructie of uitleg nodig die: • Opdrachten of taken nodig die: wanneer bekend is dat ze angsten oproepen opnieuw gelabeld worden, in deelstappen worden opgedeeld en met een stappenplan tot een succeservaring gemaakt kunnen worden. • Leeractiviteiten of materialen nodig die: ruimte biedt voor belonen van succes. Waarbij afgewisseld wordt met voldoende ontspanningsmomenten. • Feedback nodig die: zoveel mogelijk positief niet-angstig gedrag beloont en negatief en angstig gedrag negeert. • Een leeromgeving nodig die: overzichtelijk is voor de leerling, waarin direct contact met de leerkracht mogelijk is, ruimte biedt om te oefenen met de helpende gedachten/ handelingen te initialiseren.

	<ul style="list-style-type: none"> • Andere leerlingen nodig die: als positief model kunnen dienen. • Een leerkracht nodig die: de leerling helpt negatieve gedachten om te zetten in positieve/helpende gedachten. Die voordeet hoe je met nieuwe/enge situaties om kunt gaan. Die enthousiast reageert op dapper gedrag en empathisch reageert op angstig gedrag. Die de stappen en keuzes die de leerling (in de goede richting) maakt verwoordt. Die afspraken maakt met de leerling over het tempo en het maken van kleine haalbare stappen, zodat de leerling autonomie ervaart • Ouders nodig die: De angst bespreken en hun kind oplossingen laten bedenken. Die samen met hun kind tussenstappen bedenken die haalbaar zijn. Die de stappen en keuzes die de leerling (in de goede richting) maakt verwoorden. Die voordoen hoe ze met hun eigen angsten omgaan
Om het zelfvertrouwen van de leerling te vergroten, heeft de leerling	<ul style="list-style-type: none"> • Instructie of uitleg nodig die bemoedigend is, aansluit bij het niveau van de leerling • Opdrachten nodig die haalbaar zijn, op het niveau van het kind worden aangeboden, opgedeeld zijn in kleine stapjes, die leiden tot succes (liever de eisen iets lager dan te hoog), zo min mogelijk leiden tot het verhogen van de stress, aansluit bij de belevingswereld en interesses van het kind. • Leeractiviteiten of materialen nodig die overzichtelijk zijn, die zorgen voor plezier op school en in het leren, die uitdagend zijn voor het kind. • Een leeromgeving nodig die rust en veiligheid biedt, die voorspelbaar is. • Feedback nodig die gericht is op inzet en op het proces i.p.v. op het resultaat, positief is, gericht is op het opdoen van succeservaringen en het benoemen van wat goed is gegaan, ter versteviging dient van eigen competenties. • Andere leerlingen nodig die de leerlingen betrekken bij de groep, positief reageren op de leerling, de leerling de ruimte geven om zichzelf te laten zien. • Een leerkracht /docent nodig die begrip toont en gerust stelt, een veilige sfeer kan creëren in de klas, kan uitlokken in kleine stapjes, goed kan reflecteren en positieve feedback geeft, de leerling blijft stimuleren zelf initiatieven te tonen. • Een mentor nodig die in gesprek met de leerling positieve verwachtingen uitstraalt. • Ouders nodig die positieve verwachtingen uitspreken, veiligheid bieden maar het kind ook genoeg ruimte geven, begrip en geduld tonen, niet te veeleisend zijn

Hiernaast is externe hulpverlening vaak nodig om te voldoen aan de opvoedbehoeften van het kind/de jongere en de ondersteuningsbehoeften van diens ouders/gezin. Men kan hierbij denken aan de volgende evidence based interventies (zie: <http://www.richtlijnenjeugdzorg.nl/ernstige-gedragsproblemen/>):

Interventies tot 12 jaar:

- Zippy's Vrienden (5-8jaar) richt zich op het voorkomen van angststoornissen en depressieve stoornissen bij kinderen. Kinderen leren copingstrategieën aan, waardoor hun sociaal-emotionele vaardigheden verbeteren. Dit gebeurt door middel van een klassikale methode, gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes. Het lespakket bestaat uit 24 lessen en wordt op school door leerkrachten in de groepen 2, 3 en 4 van de basisschool uitgevoerd.

- 'De Dappere Kat' is een individuele cognitieve gedragstherapie voor kinderen van 8 -18 jaar met een angststoornis. Doel is angststoornissen te verhelpen. In 12 wekelijkse bijeenkomsten wordt het kind in toenemende mate blootgesteld aan de beangstigende situatie. Tussen de bijeenkomsten door oefent het kind middels huiswerkopdrachten met nieuw gedrag om met zijn angst om te gaan.
- 'Je bibbers de baas' (9-12jaar) is een cognitief gedragstherapeutisch programma voor kinderen uit de bovenbouw van het basisonderwijs met faalangst. Het programma duurt ongeveer 20 weken en bestaat uit tien groepsbijeenkomsten van 1,5 uur waarin kinderen vaardigheden leren om met hun faalangst om te gaan. Naast deze groepsbijeenkomsten zijn er ouder- en leerkrachtbijeenkomsten, waarin zij informatie en handvatten aangereikt krijgen.
- VRIENDEN is een individuele of groepsinterventie voor jeugdigen van 7 tot en met 16 jaar die last hebben van angststoornissen en depressieve klachten. Het programma leert in tien bijeenkomsten vaardigheden en technieken aan om de angst of depressie aan te pakken. Voor de ouders zijn er vier bijeenkomsten. VRIENDEN kan ook als preventieprogramma worden gebruikt, bijvoorbeeld op school.
- WRITEjunior is een schrijftherapie voor getraumatiseerde kinderen en adolescenten van 4 tot 18 jaar. Tijdens tweewekelijkse individuele sessies beschrijft de jeugdige samen met de therapeut het verhaal van het trauma op de computer. De behandeling heeft een cognitief gedragsmatige aanpak en heeft als doel dat posttraumatische klachten verdwijnen of sterk afnemen.

Interventies vanaf 12 jaar:

- 'Plezier op school' is een erkende selectieve interventie die zich richt op brugklassers tussen de 12 en 14 jaar die problemen hebben met sociale contacten. Het programma is gebaseerd op Cognitief gedragstherapeutische inzichten.
- Bewust Actief Leren (12-18jaar) BAL is een groepsinterventie voor jongeren van 12 tot 18 jaar met uiteenlopende problemen in psychosociaal functioneren en sociale vaardigheden. BAL wil via ervaringsgerichte sport en spel oefeningen het zelfbeeld, zelfvertrouwen en sociale competenties verbeteren. In tien wekelijkse bijeenkomsten van drie tot vier uur begeleiden twee trainers zes jongeren in hun buurt of leefomgeving bij het aangaan van uitdagingen.
- 'De Dappere Kat' is een individuele cognitieve gedragstherapie voor kinderen van 8 -18 jaar met een angststoornis. Doel is angststoornissen te verhelpen. In 12 wekelijkse bijeenkomsten wordt het kind in toenemende mate blootgesteld aan de beangstigende situatie. Tussen de bijeenkomsten door oefent het kind middels huiswerkopdrachten met nieuw gedrag om met zijn angst om te gaan.
- VRIENDEN is een individuele of groepsinterventie voor jeugdigen van 7 tot en met 16 jaar die last hebben van angststoornissen en depressieve klachten. Het programma leert in tien bijeenkomsten vaardigheden en technieken aan om de angst of depressie aan te pakken. Voor de ouders zijn er vier bijeenkomsten. VRIENDEN kan ook als preventieprogramma worden gebruikt, bijvoorbeeld op school.

WRITEjunior is een schrijftherapie voor getraumatiseerde kinderen en adolescenten van 4 tot 18 jaar. Tijdens tweewekelijkse individuele sessies beschrijft de jeugdige samen met de therapeut het verhaal van het trauma op de computer. De behandeling heeft een cognitief gedragsmatige aanpak en heeft als doel dat posttraumatische klachten verdwijnen of sterk afnemen.

Uitwerking SP 2013

Doelen:

Deze inzet is nodig zodat:

- de leerling tot werken komt
- de leerling zich veilig op school voelt
- de angstgevoelens verminderen
- de helpende gedachten/handelingen internaliseren
- het zelfvertrouwen wordt vergroot

- **Dit kind heeft instructie nodig die:**
  - aansluit op de afgesproken leerpunten bij de individuele instructie
  - vooraf met de leerling is doorgesproken
  - waarbij de leerling een beurt krijgt op een vooraf met de leerling afgesproken vraag/moment

- **Dit kind heeft verwerking/opdrachten nodig die:**
  - van eenvoudig naar moeilijk en/of trapsgewijs aantrekkelijk zijn gemaakt. Laat hem ontdekken dat hij invloed heeft op zijn omgeving en niet hulpeloos is
  - Waarbij een symbool of een code af is gesproken met de leerkracht om “crisisituaties “aan te geven
  - Een leerkracht die de OPA-strategie hanteert. Dit is een leerling gerichte aanpak, om de taak-werkhouding te verbeteren en om de leerling bewust te maken van haar mogelijkheden op een positieve manier.

- **Dit kind heeft feedback nodig die:**
  - Gericht is op het belonen van positief niet-angstig gedrag, negeer zoveel mogelijk negatief en angstig gedrag.
  - Concreet gedrag benoemt.
  - Procesgericht is. Korte directe feedback waarbij het proces (hoe een kind het heeft aangepakt) en de inzet/inspanning wordt benadrukt. Hierbij is het belangrijk niet alleen naar het resultaat te kijken, maar juist naar hoe het resultaat tot stand is gekomen. Hoe dragen de gedachtes, gevoelens en daden van de leerling bij aan het resultaat. Bespreek met hem/haar na wat er allemaal goed ging na een opdracht, laat hem/haar dit zoveel mogelijk zelf aangeven.
  - In reflectiegesprekjes wordt besproken wat die dag goed ging, de leerling dit op den duur ook zelf laten benoemen.
  - De leerpunten van de leerling aangaan.

- **Dit kind heeft een leeromgeving nodig die:**
  - Positief en veilig is
  - Ondersteunend is
  - Duidelijke positief gestelde regels heeft

- Niet teveel prikkels heeft

- **Dit kind heeft een leerkracht nodig, die**

Op gebied van instructie:

- de leerling enkele keren begripvol aankijkt tijdens de groepsinstructie
- de leerling niet als eerste de beurt geeft bij de groepsinstructie

Op leergebied:

- nagaat of de leerling qua lesstof niet overvraagd wordt
- hem/ haar duidelijke en realistische doelen stelt
- hem/ haar eventueel extra tijd geeft
- Observeert bij de start van een taak of hij/zij startproblemen heeft
- Hem/haar na enkele minuten individueel aanspreekt en zijn vragen en gevoelens bespreekbaar maakt

Op sociaal-emotioneel gebied:

- angst erkent en accepteert en de leerling daarin serieus neemt.
- de angst bespreekbaar maakt, maar liever geen raadgevingen of geruststellingen geeft.
- de leerling zich leert zich te uiten
- erachter probeert te komen wat de leerling zo angstig maakt, bijvoorbeeld met een GGGG-schema
- bespreekt hoe de angst(gevoelens) het beste aangepakt kunnen worden
- de groep erbij betreft
- de leerling leert hoe hij/ zij zelf actief kan worden in plaats van dat hij/ zij in zijn schulp kruipt
- de leerling zelf oplossingen bedenken en uitvoeren, in plaats van hem gerust te stellen.
- hem/ haar stimuleert risicovolle stappen te nemen in een veilige setting.
- Refereert aan vergelijkbare situaties en de wijze waarop het toen gegaan is.
- hem/ haar laat opschrijven wat die dag goed ging
- hem/ haar laat merken wat hij wel kan
- hem/ haar weerbaarder maakt in sociale situaties
- een zelfverzekerdere houding benadrukt
- hem/ haar gedrag laat afkijken bij een medeleerling
- weinig geruststelling geeft
- hem/ haar sociale vaardigheden aanleert
- de leerling leert op vaste momenten aandacht te vragen
- hem/ haar leert hoe hij stress kan voorkomen door goed te plannen en te organiseren

- hem/ haar aanmoedigt om op zijn eigen oordeel te vertrouwen
- hem/ haar aanmoedigt minder streng voor zich zelf te zijn
- hem/ haar leert dat fouten maken mag, daar leer je van
- ook zelf fouten maakt
- hem/ haar leert negatieve gedachten om te zetten in helpende gedachten
- hem/ haar cognitieve technieken aan, zoals zelfspraak, zich zelf moed inspreken, aan iets anders denken, stoppen met denken
- humor gebruikt
- hem/ haar leert alternatieven voor zijn vermijdingsreactie helpt te bedenken
- het kind waardeert en vertrouwen uitspreekt, ook door hem/ haar ruimte te geven om de schoolwereld te ontdekken
- nog even wacht met het strak opleggen van groepsregels
- geduldig met hem/ haar contactmomenten opbouwt en benut om het leren een impuls te geven
- Belangrijk is de leerling voor te bereiden op die voor hem risicovolle situatie door een gesprek vooraf te voeren over hoe hij de situatie kan inschatten en hoe hij er mee om kan gaan. Laat hem de situatie beschrijven, evenals de mogelijke hobbels. Laat weten of deze inschatting reëel is.

Op sociaal-gebied:

- een ander kind betreft bij het samenwerken en samenspelen en de interactie tussen kinderen begeleidt en stimuleert
- de leerling stimuleert om contact te zoeken met andere kinderen en hem/ haar hierin begeleidt
- stimuleert om het geleerde te gebruiken in betekenisvolle situaties
- hem/ haar laat samenwerken met een 'veilige' klasgenoot
- relatie bevorderende activiteiten stimuleert

Op groepsniveau:

- Veiligheid creëert
- Voorspelbaar en positief is
- Doet aan pestpreventie

• Dit kind heeft ouders nodig, die...

- de angst bespreekbaar maken
- de leerling zich leert te uiten
- de angstgevoelens van het kind erkennen
- begrip tonen voor de gevoelens van het kind
- de angstgevoelens niet wegpraten
- zorgen voor een veilige sfeer
- hem/ haar tot rust brengen
- hem/ haar eventueel in bescherming nemen
- regels en structuur hanteren

- de leerling zijn/ haar lichamelijke reacties op angst herkennen.
- hem/ haar ontspanningsoefeningen leren
- hem/ haar ruimte bieden
- hem/ haar veel positieve bevestiging bieden
- hem/ haar succeservaringen laten opdoen
- regelmatig vertrouwen uitspreken over zaken die het kind goed kan
- de angst bespreken en het kind oplossingen laat bedenken
- het kind stimuleren om de dingen die het uit de weg gaat toch te doen
- samen met het kind tussenstappen bedenken die het kind wel durft te doen
- samen met het kind nadenken over beloningen
- een voorbeeld zijn voor hun kind, dus hun eigen reacties temperen als ze zelf iets eng vinden
- niet uitgebreid op gevaren wijzen
- niet ondermijnen wat het kind zelf wel denkt aan te kunnen
- niet meegaan in het weggaan van angst
- het kind leren zich zelf gerust te stellen

7.3.6 Inspiratielijst onderwijsbehoeften kinderen/jeugdigen met een sombere/depressieve/prikkelbare stemming en/of verlies van interesse of plezier (of met kenmerken van een stemmingsstoornis): Uitwerking SP 2014

Doel (gewenst gedrag bevorderen):	Hulpzinnen leerling (indien van toepassing):
Om de leerling te stimuleren en motiveren heeft deze:	<ul style="list-style-type: none"> • instructie of uitleg nodig waarbij de leerling actief betrokken wordt. • opdrachten of taken nodig die realistisch en haalbaar zijn, waarbij succeservaringen opgedaan kunnen worden. • leeractiviteiten nodig die uitdagend zijn, maar het kind niet overvragen en daar sensitief in handelen • een leeromgeving nodig die beroep doen op sterke vaardigheden/ talenten en die daar de nadruk op legt. • een leeromgeving nodig die uitnodigt om te bewegen. • feedback nodig die gericht is op het proces en niet op het resultaat. • groepsgenoten die hem motiveren om mee te doen met de (gezamenlijke) activiteiten en groepsopdrachten. • een leerkracht nodig die de leerling betreft in de klas en prijst in het bijzijn van anderen. • een leerkracht nodig die de leerling niet confronteert met falen, maar die steun in een didactische context kan bieden. • een leerkracht en ouders nodig die inzicht heeft in de problematiek (persoonlijk, mentaal, emotioneel, cognitief, didactisch, linguïstisch) • een leerkracht nodig die redelijke en concrete eisen stelt aan de leerling • ouders die hun kind autonomie durven en kunnen geven
Om de leerling copingvaardigheden aan te laten leren heeft deze:	<ul style="list-style-type: none"> • instructie of uitleg nodig die probleemoplossend en is • leeractiviteiten waarbij regelmatig gecontroleerd wordt of het kind op de goede weg is • feedback nodig die inzicht geeft in het eigen aandeel in de oplossing. • groepsgenoten nodig die graag samenwerken • een leerkracht nodig die inzicht heeft in de problematiek en ruimte en stimulans biedt aan de leerling om zelf stappen te zetten • een leerkracht nodig die hem helpt zelf afbrekende/ negatieve gedachten om te buigen naar helpende/positieve gedachten. • een leerkracht nodig die hem laat merken dat hij vorderingen maakt als gevolg van zijn eigen inspanningen. • ouders nodig die het kind de nodige houvast kunnen bieden om met zijn omgeving om te gaan en te durven trotseren en hem stimuleren activiteiten zelf te ondernemen.
Om de leerling een gevoel van veiligheid te geven heeft deze:	<ul style="list-style-type: none"> • instructie en uitleg nodig die voorspelbaar is, waarbij van tevoren pre-teaching kan worden aangeboden. • opdrachten of taken nodig waarbij de leerling (zo nodig) extra tijd krijgt. • een leeromgeving nodig waarin onverwachte gebeurtenissen (veranderingen) zoveel mogelijk beperkt worden. • een leeromgeving nodig die ruimte geeft voor het creëren van rust indien nodig (time-out). • feedback nodig die positief geformuleerd is, waarbij hij veel positieve bevestiging krijgt, succeservaringen opdoet en waarbij de leerling zelfvertrouwen krijgt.

	<ul style="list-style-type: none"> • leerlingen nodig die hem accepteren zoals hij is, begrip hebben voor de leerling en als 'maatje' kunnen fungeren. • een leerkracht nodig die een duidelijke, overzichtelijke onderwijsomgeving voor hem creëert. • een leerkracht nodig die een open en transparante houding aanneemt en benaderbaar is waardoor een gevoel van veiligheid wordt gecreëerd. • ouders nodig die begrip hebben voor het kind (oudertraining en psycho-educatie kunnen hierbij helpen).
Om de concentratie te verbeteren, heeft de leerling met depressieve klachten:	<ul style="list-style-type: none"> • instructie en uitleg die korte controlemomenten bevat en waarbij tussentijds instructie en feedback wordt gegeven. • opdrachten nodig die per dag/ moment worden afgestemd op de stemming van de leerling en de leerling keuzemogelijkheden geeft in opdrachten. • opdrachten nodig die vanuit een duidelijke planning gemaakt is (waar beginnen, welke aanpak, wanneer klaar). • feedback waarbij hij inzicht krijgt in wat hij goed doet, waarbij groei ten opzichte van zichzelf duidelijk gemaakt wordt. • een leerkracht nodig die het kind ondersteunt en aanmoedigt om oplossingen te bedenken en initiatief te nemen. • ouders die intensief contact houden met school.
Om het zelfbeeld/zelfvertrouwen te vergoten, heeft de leerling:	<ul style="list-style-type: none"> • een instructie of uitleg nodig die gericht is op het versterken van positieve gevoelens. • leeractiviteiten nodig die vertrouwd voelen en bekend zijn. Die voldoende uitnodigt tot exploreren (o.a. stimulerende opdrachten, aantrekkelijk materiaal). • een leeromgeving nodig die een beroep doet op sterke vaardigheden/talenten. • een leeromgeving nodig waarin de leerling zich durft te exploreren. Een omgeving waarin sensitiviteit, ondersteuning en beloning sterk de nadruk heeft. Een klimaat heeft waarin de leerling zich geaccepteerd voelt. Een rustige werkplek in de nabijheid van de leerkracht of leerling die hem kan helpen. • Feedback die procesgericht en opbouwend is. Die inspanningen en wat de leerlinge goed gedaan heeft beloont. • andere leerlingen nodig die hem accepteren zoals hij is. Die begrip hebben en tonen. • een leerkracht/docent nodig die hem helpt negatieve gedachten om te buigen naar helpende gedachten. Die zijn positieve kanten laat zien. • een leerkracht nodig die zijn vorderingen zichtbaar maakt als gevolg van zijn eigen inspanningen. Die helpt positieve verwachtingen uit om het competentiegevoel te verhogen en ook kijkt naar de potentie van de leerling. • Ouders nodig die sensitief en responsief reageren. Het kind positief benaderen.

Interventies tot 12 jaar: Psycho-educatie, ouderbegeleiding, cognitieve gedragstherapie, mindfulness, etc.

Triple P staat voor Positief Pedagogisch Programma, een van origine Australisch programma voor opvoedingsondersteuning aan ouders met kinderen in de leeftijd van 0-16 jaar. Het is een laagdrempelig en integraal programma met als doel de preventie van (ernstige) emotionele- en gedragsproblemen bij kinderen door het bevorderen van competent ouderschap.

VRIENDEN is een individuele of groepsinterventie voor jeugdigen van 7 tot en met 16 jaar die last hebben van angststoornissen en depressieve klachten. Het programma leert in tien bijeenkomsten vaardigheden en technieken aan om de angst of depressie aan te pakken. Voor de ouders zijn er vier bijeenkomsten. VRIENDEN kan ook als preventieprogramma worden gebruikt, bijvoorbeeld op school.

Zippy's Vrienden richt zich op het voorkomen van angststoornissen en depressieve stoornissen bij kinderen. Kinderen leren copingstrategieën aan, waardoor hun sociaal-emotionele vaardigheden verbeteren. Dit gebeurt door middel van een klassikale methode, gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes. Het lespakket bestaat uit 24 lessen en wordt op school door leerkrachten in de groepen 2, 3 en 4 van de basisschool uitgevoerd.

Interventies vanaf 12 jaar

BAL is een groepsinterventie voor jongeren van 12 tot 18 jaar met uiteenlopende problemen in psychosociaal functioneren en sociale vaardigheden. BAL wil via ervaringsgerichte sport en spel oefeningen het zelfbeeld, zelfvertrouwen en sociale competenties verbeteren. In tien wekelijkse bijeenkomsten van drie tot vier uur begeleiden twee trainers zes jongeren in hun buurt of leefomgeving bij het aangaan van uitdagingen.

De D(o)epressie cursus is een cognitief-gedragstherapeutische, groepsmatige behandeling voor adolescenten tussen de 16 en 21 jaar met depressieve symptomen, een depressie in engere zin of een dysthyme stoornis. D(o)epressie is gericht op het verwerven en versterken van vaardigheden om in het dagelijks leven beter te kunnen functioneren met zo min mogelijk depressieve klachten. Er zijn 16 bijeenkomsten

Head Up is een gestructureerde, cognitief-gedragstherapeutische cursus in groepsverband voor jongeren van 13-17 jaar met depressieve klachten. Het hoofddoel van Head Up is depressieve klachten bij jongeren te verhelpen of verminderen om daarmee depressie te voorkomen. De cursus bestaat uit acht wekelijkse bijeenkomsten van anderhalf uur, begeleid door twee cursusbegeleiders. Daarnaast vindt er een bijeenkomst voor ouders plaats, waarin zij informatie krijgen over de cursus en ondersteuning bij het omgaan met de depressieve klachten van hun zoon/dochter. De cursus Head Up is grotendeels gebaseerd op de cursus Stemmingmakerij en de cursus Een stap op weg (Pauw et al., 1999), de preventieve Nederlandse variant van de Adolescent Coping with Depression Course van Clarke e.a. (1990). Vanuit de wens om voor jongeren van 13-17 jaar landelijk één gestandaardiseerde cursus te gebruiken is Head Up ontstaan. De bedoeling is dat deze cursus alle varianten van Stemmingmakerij en Een stap op weg gaat vervangen en landelijk geïmplementeerd gaat worden, zodat in het hele land met één en dezelfde cursus gewerkt gaat worden.

Uitwerking SP 2013

Bij kinderen en jeugdigen bij wie niet direct sprake is van een stoornis, maar die wel last hebben van stemmingsproblemen, volstaat het meestal te stimuleren, activeren, praten met kinderen, ouders, docenten of andere mensen en is professionele hulp niet altijd nodig (Van Lieshout, 2009).

Het kind heeft vanuit zijn/haar onderwijsbehoeften/sociaal emotionele behoeften:

- *Een instructie nodig:*
  - Waarbij vooral direct contact gemaakt wordt.
  - Die passend is bij zijn niveau. Zo nodig verlengde instructie en herhaling bieden.
  - Waarbij een duidelijke, vaste structuur geboden wordt.
  - Waarbij wordt nagegaan of hij de instructie daadwerkelijk begrepen heeft. Hierbij heeft hij vaak korte, controlemomenten nodig. Tussentijdse instructie, feedback, aparte ondersteuning hoe het kind het beste zijn werk kan aanpakken.

- *Opdrachten nodig:*
  - Die eenduidig en helder zijn en volgens een vaste structuur worden aangeboden
  - Waarbij hij succeservaringen opdoet.
  - Waarbij het kind (zo nodig) extra tijd krijgt.
  - Waarbij hij visueel ondersteund wordt.
  - Die aansluiten bij de mogelijkheden van het kind. Die ook wel eens onder zijn niveau liggen zodat hij duidelijk succeservaringen kan opdoen.

- *Leeractiviteiten nodig:*
  - Die uitdagend zijn maar het kind niet overvragen.
  - Waarbij realistische doelen worden gesteld. Werk met korte, aangepaste lesinhouden.
  - Waarbij regelmatig gecontroleerd wordt of het kind op de goede weg is.
  - Waar ook m.b.t. de zaakvakken haalbare doelen worden gesteld.

- *Feedback nodig:*
  - Waarbij hij veel positieve bevestiging krijgt, succeservaringen opdoet, waarbij het kind zelfvertrouwen krijgt.
  - Die vooral procesgericht en opbouwend is. Belonen van de inspanningen, wat het kind goed gedaan heeft.
  - Waarbij hij waardering merkt voor zijn investeringen in school. Spreek positieve verwachtingen uit.
  - Waarbij hij inzicht krijgt in wat hij goed doet.

- Waarbij groei ten opzichte van zichzelf duidelijk gemaakt wordt.
- *Groepsleden nodig:*
  - Die weten dat er soms andere eisen aan hem gesteld worden.
  - Die hem accepteren zoals hij is.
  - Die hem motiveren om mee te doen met de activiteiten
  - Die hem betrekken bij gezamenlijke activiteiten of groepsopdrachten
- *Een leeromgeving nodig:*
  - Die rijk aan leerervaringen is, waarin het kind gestimuleerd wordt om te leren.
  - Die voorspelbaar, betrouwbaar en kalmerend is, met voorspelbare routines en duidelijke markeringen van overgangen naar andere situaties.
  - Waarbij hij leert om aan te geven in welke stemming hij verkeert zodat voor hem moeilijke situaties voorkomen kunnen worden. Geef hem aparte ondersteuning en laat hem op een rustige plek zitten, liefst bij een leerling die als helper wil en kan optreden om hem weer rustig te krijgen. Bied hem eventueel een lichamelijke uitlaatklep voor zijn energie.
- *Een leerkracht / klassenassistente nodig:*
  - Die veranderd gedrag serieus neemt. Die erkenning geeft aan negatieve gevoelens maar hem ook probeert op goede dingen te wijzen.
  - Die hem ondersteunt door begeleidende gesprekken (mentale push-up).
  - Die de jongere probeert te activeren, zijn belangstelling te wekken door interesse te tonen.
  - Die hem het gevoel geeft dat hij gewaardeerd wordt.
  - Die hem stimuleert activiteiten te ondernemen, in beweging te blijven en datgene te doen wat hem een actief en positief gevoel geeft.
  - Die hem helpt zelf-afbrekende gedachten om te buigen naar helpende gedachten.
  - Die aan positieve groepsvorming werkt en mede ervoor zorgt dat het kind zijn sociale contacten onderhoudt.
  - Die een duidelijke, overzichtelijke (onderwijs)omgeving voor hem creëert.
  - Die zijn positieve kanten ziet en hem daarin laat schitteren.
  - Die zijn sterke kanten uitvergroott.
  - Die zijn vorderingen zichtbaar maakt zodat hij direct succes ervaart.
  - Die hem laat merken dat hij deze vorderingen maakt als gevolg van zijn eigen inspanningen.
  - Die humor inzet om op een andere manier naar negatieve zaken te kijken.
  - Die hem leert hoe hij problemen aan moet pakken.
  - Die alert is op pestgedrag en hier adequaat op reageert.
  - Die hem actief bij de les houdt door regelmatig een beurt te geven of een vraag te stellen.